

**Халқаро савдо низоларини тижорат арбитражида
ҳал этиш йуллари .**

Вахобов Аббос

Тошкент давлат иқтисодийёт университети магистратура талабаси

Исламов Б.А.

Иқтисод фанлари доктори : Профессор

АННОТАТСИЯ

Мазкур мақолада халқаро савдо-иқтисодий битимлар доирасида юзага келадиган низолар ва уларни ҳал этиш механизмлари ҳақида маълумот берилган. Хусусан, халқаро хусусий ҳуқуқнинг аҳамияти, халқаро тижорат арбитражи (ҳакамлик судлари)нинг роли ва уларнинг афзалликлари ёритилган. Арбитраж битимларининг моҳияти ва низоларни ҳал қилишда томонларнинг эркини таъминлаш масалалари муҳокама қилинган. Шунингдек, халқаро тижорат арбитражининг ҳуқуқий асослари, уни тартибга солувчи халқаро конвенциялар ва келишувлар, шу жумладан, Нью-Йорк, Женева, Вашингтон конвенциялари каби муҳим халқаро ҳужжатлар кўриб чиқилган. Мақолада халқаро миқёсда машҳур бўлган арбитраж институтлари, шу жумладан, Халқаро савдо палатаси Арбитраж суди (ICC), Лондон халқаро ҳакамлик суди (LCIA), Стокгольм Савдо палатаси Арбитраж институти каби тузилмалар ҳақида маълумот берилган. Ўзбекистон Республикасида халқаро тижорат арбитражининг шаклланиши ва 2020 йилда қабул қилинган "Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида"ги Қонуннинг аҳамияти ҳам ёритилган. Мақолада халқаро арбитражнинг мустақил ва нейтрал жараён сифатида самарадорлиги, унинг халқаро стандартларга мос равишда фаолият юритиши таъкидланган.

Калит сўзлар

Арбитраж , ICC, LCIA, МДХ, Конвенция, ЮНСИТРАЛ, ЛМТС, модда,

Кириш.Турли давлатлар ўртасидаги савдо-иқтисодий битимлар ва уларни бажариш жараёнида кўп ҳолларда келишмовчиликлар, шартнома шартларини бажармаслик ёки талаб қилинган даражада бажармаслик ҳолатлари юз беради. Бундай вазиятларда низо тез, самарали ва, энг муҳими,

адолатли ва оқилона ҳал этилиши керак. Бунинг учун, турли давлатларнинг ҳуқуқий тизимлари ва ҳуқуқий режими ўртасидаги фарқларни ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Бундай низоларни ҳал қилишда халқаро хусусий ҳуқуқнинг коллизия нормаларидан фойдаланиш табиий. Аммо бундай ечимни ким топиши ва низоларни ҳал қилишнинг халқаро ҳуқуқий механизмларининг қандай ишлашини чуқур тушуниш керак бўлади. Хусусий ҳуқуқга оид халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга кўра ҳам, кўпчилик давлатларнинг миллий қонунчилик тизимларига мувофиқ ҳам тарафлар эркининг мустақиллиги принципи эътироф этилади. Унга кўра, халқаро савдо-сотиқ шартномасини тузган томонлар бошқа масалалар қаторида миллий қонунчилик ёқлаган даражада келгусида юз бериши мумкин бўлган низоларни ҳал этиш усуллари олдидан белгилаб олишлари (низонинг миллий судларга ёки халқаро судларга тегишлилигини назарда тутиб қўйишлари) мумкин. Бу ҳол шартноманинг арбитражга оид қоидаларида назарда тутилади. [1,327]

Халқаро савдо-сотиқ муносабатлари чоғида юзага келадиган низоларни ҳал этишнинг ҳуқуқий тизимлари яратилган бўлиб, унинг асосий шакли халқаро тижорат арбитражлари (ҳакамлик судлари)дир. Халқаро савдо соҳасидаги низоларнинг тижорат арбитражлари орқали ҳал этилиши, биринчи навбатда, бир қатор афзал жиҳатларга эга бўлганлиги туфайли янада оммалашиб бормоқда. Бунинг асосий сабаби, халқаро тижорат арбитражи мустақил ва нейтрал жараён бўлиб, давлат судларининг юрисдикциясидан ташқарида қарор қабул қилинади. Шу билан бирга, арбитражда қарор чиқариш жараёни тезроқ ва самарали, томонлар ўртасидаги келишмовчиликларни ҳал қилишда юқори даражада профессионал мутахассислар иштирок этади.

- **Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review).** Халқаро тижорат арбитражга тарафлар мурожаат этишлари фақатгина уларнинг розилиги билан амалга оширилади. Бундай розилик тарафлар ўртасида тузиладиган арбитраж келишуви (битими) сифатида намоён бўлади.

Арбитраж битими – бу томонларнинг, улар ўртасида бирон бир аниқ муносабатлар жараёнида содир бўлган ёки содир бўлиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарлик оқибатида пайдо бўладиган низоларни арбитраж муҳокамасига топшириш тўғрисидаги битимдир.



Халқаро тижорат арбитражларида иш кўрилиши кўп жиҳатдан савдо-сотиқ битими қатнашчиларининг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлганлиги сабабли, уларнинг ташкил этилиши бериладиган ваколатлар, низони кўриб ҳал этиш тартиби, низо юзасидан чиқарилган ҳал қилув қарорларининг албатта бажарилишини таъминлаш масалалари ҳам низо иштирокчиларининг хоҳиши билан, яъни улар ўртасидаги арбитраж келишувлари ва арбитраж изоҳларига кўра белгиланади. Шу билан бирга, улар фаолиятининг тартибга солинишида миллий ҳуқуқий тизимларнинг аҳамияти ҳам катта бўлиб, кўпчилик давлатларнинг хўжалик ва фуқаролик-процессуал қонунчилигида низоларнинг халқаро арбитражларга тааллуқлилигини белгилаш, улар ишини ташкил қилиш, қабул қилган ҳал қилув қарорларининг мажбурий бажарилишига оид нормалар белгилаб қўйилган (Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ХПКнинг 13, 25, 26 ва бошқа моддалари). Булардан ташқари, халқаро тижорат арбитражлари фаолиятининг тартибга солинишида турли савдо-иқтисодий битимлар, кўп томонлама шартномалар, халқаро конвенциялар муҳим ўрин тутди. [3]

- **Таҳлил ва натижалар (Analysis and results).** Халқаро тижорат арбитражлари ва низоларнинг ҳал этилишига оид жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари иштирок этадиган энг муҳим конвенция ва ҳужжатлар сифатида куйидагиларни курсатиб утиш мумкин:

– Ташқисавдо арбитражи тўғрисидаги Европа конвенцияси. Женева, 1961 й.;

– Давлатлар ва бошқа давлатлар фуқаролари ўртасидаги инвестиция низоларини ҳал этиш тўғрисидаги Конвенция. Вашингтон, 1965й.;

– Хорижий арбитраж қарорларини тан олиш ва ижро қилиш тўғрисидаги конвенция. Нью-Йорк, 1958й.;

– Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик мажлиси доирасида яраштирув ва арбитраж тўғрисидаги конвенция. Стокгольм, 1992й.;

– Ҳамдўстлик иштирокчи давлатлари ҳудудларида арбитраж, хўжалик ва иқтисодий судлар қарорларини ўзаро ижро қилиш тўғрисидаги келишув. Москва 1998й. (МДХ доирасида);

– Хўжалик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ низоларни ҳал этиш тартиби тўғрисидаги келишув. Киев, 1992й. (МДХ доирасида);

– Халқаро тижорат арбитражи тўғрисидаги Америкаро конвенция. Панама, 1972й. (Америка давлатлари ташкилоти доирасида).

Булардан ташқари қуйидаги муҳим халқаро, тавсиявий характерга эга бўлган ҳужжатларни ҳам кўрсатиб ўтиш керак:

– Халқаро тижорат арбитражи тўғрисидаги ЮНСИТРАЛ намунавий қонуни. 1985 й.;

– ЮНСИТРАЛ арбитраж регламенти 1976 й.;

– ЮНСИТРАЛ келишув регламенти 1980 й.;

– Европа иқтисодий комиссияси арбитраж регламенти 1966 й. Бугунги кунда низолашаётган тарафлар, ўзларининг низоларини нисбатан машҳур ва халқаро миқёсда обрўга эга халқаро арбитражларга топширишга ҳаракат қилади. Бундай машҳур арбитражлар сифатида қуйилгиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

– Халқаро савдо палатасининг арбитраж суди (ИСС) (Париж);

– Стокгольм шаҳри Савдо палатаси Арбитраж институти (ТПС)

– Лондон халқаро ҳакамлик суди (ЛМТС)

– Швейцария Савдо саноат палатаси қошидаги арбитраж (ТПШ ШВЕЙЦАРИИ);

– Австрия иқтисодий Федерал палатаси халқаро арбитраж суди (ВМАС);

– Низоларни ҳал этиш халқаро маркази (МЦРС) (Америка арбитраж ассоциацияси қошида);

– Хитой халқаро иқтисодий ва савдо арбитражи комиссияси (КМЭТАК);

– Инвестиция низоларини ҳал этиш халқаро маркази (МЦУИС) (Вашингтон);

– Россия Федерацияси Савдо саноат палатаси қошидаги Халқаро тижорат арбитражи (МКАС ПРИ ТПП РФ).

Таъкидлаб ўтиш жоизки Ўзбекистон Республикасида ҳам халқаро тижорат арбитражи ташкил этилган бўлиб, у ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Савдо саноат палатаси қошида олиб боради. [1,333]

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида

Қонунчилик палатаси томонидан 2020 йил 5 августда қабул қилинган . Ушбу Қонуннинг мақсади халқаро тижорат арбитражларининг фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Халқаро тижорат

арбитражи тўғрисидаги қонунчилик ушбу Қонун ва бошқа қонунчилик ҳужжатларидан иборатдир. Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг халқаро тижорат арбитражи тўғрисидаги қонунчилигида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади. Ушбу Қонун нормаларини шарҳлашда унинг халқаро мансублигини ҳамда унинг қўлланилишида бир хилликка эришишга ва ҳалолликка риоя этилишига кўмаклашиш заруратини ҳисобга олиш лозим. Ушбу Қонунни тартибга солиш предметига тааллуқли бўлган ва унда тўғридан-тўғри ҳал этилмаган масалалар ушбу Қонун асосланган умумий принципларга мувофиқ ҳал этилиши лозим. [2]

Халқаро тижорат арбитражи, турли давлатлар ўртасидаги савдо-иқтисодий муносабатларда пайдо бўладиган низоларни ҳал қилишда муҳим механизм сифатида аҳамиятга эга. Арбитражнинг асосий афзаллиги шундаки, у мустақил ва нейтрал жараён бўлиб, давлат судларидан ташқарида иш кўрилади. Арбитраж томонларнинг эркига боғлиқ бўлиб, улар арбитраж келишуви асосида иш юритадилар, ва арбитраж қарорларининг бажарилиши томонларнинг келишувларига кўра амалга оширилади. Халқаро арбитражларнинг фаолияти кўплаб халқаро конвенциялар ва ҳужжатлар билан тартибга солинади. Бу конвенциялар давлатлар ўртасида ўзгаришлар ва низоларни ҳал қилишда адолатли ва самарали механизмни яратади. Халқаро арбитраж, шунингдек, миллий қонунчилик тизимлари билан ҳам уйғунлашган бўлиб, ўз фаолиятини аниқ ва бир хил ҳуқуқий асосларда амалга оширади. Ўзбекистон Республикасида ҳам халқаро тижорат арбитражи фаолият юритмоқда. У Ўзбекистон Республикаси Савдо саноат палатаси қошида ташкил этилган бўлиб, халқаро тижорат арбитражи тўғрисидаги қонун 2020 йилда қабул қилинган. Бу қонун халқаро арбитражларнинг фаолиятини тартибга солиш ва ушбу жараёнда халқаро стандартлар ва принципларга риоя этилган ҳолда, барча томонлар учун адолатли ва шаффоф қарорларни қабул қилишга ёрдам беради.

- Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Халқаро тижорат арбитражи давлатлараро савдо-иқтисодий муносабатларда юзага келадиган низоларни ҳал этишнинг энг самарали ва адолатли механизмларидан бири

ҳисобланади. Арбитраж жараёни мустақил ва нейтрал бўлиб, томонларнинг хоҳиш-иродасига асосланади. Бу жараён давлат судларига қараганда тезкор ва ихтисослашган мутахассислар томонидан кўриб чиқилади. Халқаро тижорат арбитражининг фаолияти Нью-Йорк, Вашингтон, Женева ва бошқа халқаро конвенциялар, шунингдек, миллий қонунчилик меъёрлари асосида тартибга солинади. Ўзбекистонда ҳам халқаро тижорат арбитражи ташкил этилган бўлиб, у Савдо-саноат палатаси қошида иш юритади ва 2020-йилда қабул қилинган қонунчиликка асосланади. Бу тизим халқаро стандартларга мос равишда низоларни ҳал қилишга ва адолатли қарорлар қабул қилинишига хизмат қилади.

REFERENCES:

1. Халқаро савдо ҳуқуқи. Дарслик // Муаллифлар жамоаси / ю.ф.д., проф. С.Гулямов умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮУ, 2016.
2. <http://lex.uz//en/docs/5294106> Халқаро тижорат арбитражи тўғрисида.
3. <http://lex.uz//docs/185986> Ўзбекистон Республикасининг Хўжаликпроцессуал кодекси.

Research Science and Innovation House

